

„Być Andrzejem Małkowskim swoich czasów” – historia i dziedzictwo polskiego skautingu oraz problem wartości harcerskich w „Bratnim Słowie” w latach 1980-1981

"Being Andrzej Małkowski of his times" – the history and heritage
of Polish scouting and the problem of scouting values
Scouting values in "Brotherly Word" in 1980-1981

STRESZCZENIE

Problem poglądów Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego na temat znaczenia tradycji i historii ruchu harcerskiego oraz odnowy ideowej ZHP poruszanych w artykułach opublikowanych w czasopiśmie „Bratnie Słowo” w latach 1980-1981 nie był dotychczas omawiany w nauce polskiej. Artykuł stawia sobie za cel rekonstrukcję tego zagadnienia w perspektywie ogólnej kondycji Związku Harcerstwa Polskiego w początku lat 80. XX w.

Słowa kluczowe: ZHP, KIHAM, Kręgi Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego, „Bratnie Słowo”, historia, pamięć, polski ruch skautowy, wartości, kryzys wartości harcerskich

ABSTRACT

The problem of the views of the Scouting Instructor Circles named after Andrzej Małkowski on the importance of tradition and history of the scouting movement and the ideological renewal of ZHP, raised in articles published in the periodical "Bratnie Słowo" in 1980-1981, has not yet been discussed in Polish science. The article aims to reconstruct this issue in the perspective of the general condition of the Polish Scouting Association in the early 1980s.

Keywords: ZHP (PSGA – Polish Scouting and Guiding Association), KIHAM, Andrzej Małkowski Scout Instructor Circles, "Bratnie Słowo", history, memory, Polish scouting movement, values, crisis of scouting values

WYKAZ SKRÓTÓW

FSZMP – Federacja Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej

HSPS – Harcerska Służba Polsce Socjalistycznej

KIHAM – Krąg/Kręgi Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego

NRH – Niezależny Ruch Harcerski

PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
WDH – Warszawska Drużyna Harcerzy
WŻDH – Warszawska Żeglarska Drużyna Harcerska
ZHP – Związek Harcerstwa Polskiego
ZMP – Związek Młodzieży Polskiej
ZMS – Związek Młodzieży Socjalistycznej
ZSMP – Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej

WPROWADZENIE

W pewnym uproszczeniu można wysnuć tezę, iż najnowsza historia polskiego harcerstwa po II wojnie światowej opisywana jest z czterech głównych, często wzajemnie powiązanych, przenikających, ale i czasem sprzecznych stanowisk. Po pierwsze, opisywana jest z perspektywy niejako od środka, z wewnątrz środowiska harcerskiego. Można nawet pokusić się o stwierdzenie, że większość prac o harcerstwie pisana jest przez harcerzy¹. Powoduje to, iż często omawiane zagadnienia omawiane są niezwykle szczegółowo, a autorzy prac nie stronią od wyrazistych ocen i interpretacji.

Po drugie, jeżeli spojrzymy na współczesne opracowania i publikacje dotyczące historii PRL czy nawet młodzieży w Polsce Ludowej, zagadnienia dotyczące historii harcerstwa znajdują się na marginesie rozważań historyków niebędących harcerzami. Znowu upraszczając, historia harcerstwa jawi się jako problem równocześnie kluczowy, jak i marginalny zależnie od „umiejscowienia środowiskowego” historyka.

Po trzecie, ocena działalności harcerstwa po 1945 roku jest mocno zależna od stosunku historyka do dziedzictwa komunizmu. Autorzy nastawieni krytycznie do PRL oceniają działalność oficjalnego harcerstwa skupionego wewnątrz Związku Harcerstwa Polskiego bardzo negatywnie, jako zanegowanie prawdziwych polskich tradycji harcerskich, a samo powojenne ZHP jako raczej narzędzie indoktrynacji komunistycznej niż autentyczny ruch skautowy. Strukturom ZHP przeciwstawiane są środowiska kontestujące Związek, działające zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz organizacji. ZHP w latach 1945-1989 omawiane jest raczej w kategoriach zerwania niż

¹ Zob. m.in. bibliografie: W. Błażejowski, *Bibliografia harcerska 1911-1960*, Warszawa 1981; tenże, *Bibliografia harcerska 1911-1960. Suplement*, Warszawa 1981; tenże, *Bibliografia harcerska 1961-1981*, Warszawa 1986; K. Radziej, *Polska Bibliografia Harcerska 1982-2002*, Katowice 2003; K. Kasprzyk, *Materiały do bibliografii harcerstwa za lata 1982-2009*, Kraków 2010; K. Marszałek, *Harcerska lista (nie)obecności. Analiza polskiej bibliografii harcerstwa za lata 1989-2017*, Kraków 2018.

kontynuacji polskich tradycji harcerskich. W przypadku mniej krytycznego stosunku do PRL danego autora, również historia harcerstwa przedstawiana jest w bardziej pozytywnym świetle, zaś ocena tych samych wydarzeń i zjawisk dotyczących ZHP różni się znacząco².

Po czwarte wreszcie, mimo iż historia polskiego ruchu harcerskiego po 1945 roku, w tym również lat osiemdziesiątych, obfituje w liczne badania i publikacje czy wydawnictwa źródłowe³, wiele zjawisk wciąż nie doczekało się szczegółowego opracowania⁴.

² Dobrym przykładem są diametralnie różne oceny okresu „odwilży popaździernikowej” w harcerstwie w latach 1956-1963. Z jednej strony Andrzej Friszke w swojej książce *Związek Harcerstwa Polskiego 1956-1963. Społeczna organizacja wychowawcza w systemie politycznym PRL* (Warszawa 2010) uważa ten okres za ważny moment ewolucji Związku, a z drugiej Stanisław Czopowicz w publikacji *Szczera wola i zniewolenie. Harcerstwo w Polsce 1945-1980. Zarys problematyki ideowej i wychowawczej* (Warszawa 2010) niezwykle krytycznie ocenia ten czas jako kolejny etap „przechwylenia” ZHP przez komunistów.

³ Zob. m.in.: *Studia z dziejów harcerstwa 1944-1989*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2009; W. Hausner, M. Wierzbicki, *Sto lat harcerstwa*, Warszawa 2015; *Leksykon harcerstwa*, Warszawa 1988; E. Głowacka-Sobiech, *Harcerstwo w Polsce w latach 1944-1990*, red. O. Fierkiewicz, Poznań 2013; T. Strzembosz, *Refleksje o harcerstwie i wychowaniu*, Sandomierz-Warszawa 2005; K. Koźniewski, *I zawsze krzyż oksydowany...: refleksja nad historią harcerstwa w Polsce 1911-1986*, Kraków 1990; J. Lewandowski, *Geneza Związku Harcerstwa Polskiego*, Zamość 1989; W. Błażejowski, *Z dziejów harcerstwa polskiego 1910-1939*, Warszawa 1985; *Harcerski słownik biograficzny*, t. 1, red. J. Wojtycza, Warszawa 2006; t. 2, Warszawa 2008; t. 3, Warszawa 2012; t. 4, Warszawa 2016; t. 5, Warszawa 2019. Powstało również wiele prac licencjackich, magisterskich, doktorskich i habilitacyjnych, poświęconych tematyce harcerstwa, zob. Lista prac [naukowych dotyczących harcerstwa] (https://www.zhr.pl/badania/lista-prac/?fbclid=IwAR3_Y04gAJGHKOpSmXSW_AljZU2MTI4Wie6SgxDOY3YVqeS7ULujWWeVKcs [dostęp: 03.10.2020]; K. Marszałek, *Doktoraty i habilitacje z tematyki dotyczącej organizacji harcerskich, w latach 1969-2016*, „Studia z teorii wychowania” 2016, t. VII, nr 2 (15), s. 199-226, [http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_z_Teorii_Wychowania/Studia_z_Teorii_Wychowania-r2016-t7-n2_\(15\)/Studia_z_Teorii_Wychowania-r2016-t7-n2_\(15\)-s199-226/Studia_z_Teorii_Wychowania-r2016-t7-n2_\(15\)-s199-226.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_z_Teorii_Wychowania/Studia_z_Teorii_Wychowania-r2016-t7-n2_(15)/Studia_z_Teorii_Wychowania-r2016-t7-n2_(15)-s199-226/Studia_z_Teorii_Wychowania-r2016-t7-n2_(15)-s199-226.pdf) [dostęp: 04.10.2020].

⁴ Zob. np. A. Baran, *Walka o kształt harcerstwa w Polsce (1980-1990). Niepokorni i niezależni*, Warszawa 2007; tenże, *Harcerski ruch wydawniczy. Charakter i działalność Niezależnego Wydawnictwa Harcerskiego (1981-1986)*, „Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa” 2005, t. I, s. 126-138; tenże, *Niezależna prasa harcerska od sierpnia 1980 do 13 grudnia 1981. Stan badań i postulaty badawcze*, [w:] *Z dziejów prasy harcerskiej w Kraju i na obczyźnie*, red. W. Kukła, M. Szczerbiński, Gorzów Wielkopolski 2003, s. 171-177; S. Czopowicz, *Szczera wola i zniewolenie. Harcerstwo w Polsce 1945-1980*, Warszawa 2010, s. 350-585; tenże, *Niepokorni i niezależni. Korzenie harcerskiej niepodległości (198-1989). Przyczynek metodologiczny i porządkujący*, [w:] *Warszawa niezależna. Antysystemowe formy opozycji i oporu społecznego w stolicy (1980-1989)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2013; W. Hausner, *Harcerski niezależny ruch wydawniczy (1980-1989)*, „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1997, 5, s. 23-35; M.B. Figiel, M. Folc, *Jedność*

Jednym z takich fenomenów, które pojawiły się w 1980 roku w polskim harcerstwie, była działalność Kręgów Instruktorskich Andrzeja Małkowskiego (KIHAM), skupionych potem w strukturę „Porozumienia KIHAM”. Środowisko to, tworzone przez instruktorów z różnych miast w Polsce, odwołując się do wzorów zaczerpniętych z historii harcerstwa i odrzucając formułę harcerstwa kształtowaną przez komunistów, stawiało sobie za cel odnowę i reformę harcerstwa. Głównym miejscem, w którym najpierw Kręgi, a potem Porozumienie formułowało swój program, postulowało zmiany w harcerstwie oraz krytykowało dotychczasową politykę i działalność Związku Harcerstwa Polskiego, było czasopismo „Bratnie Słowo”. To tam próbowano na nowo odpowiedzieć na pytanie, czym jest i czym powinno być harcerstwo, jakie jego elementy współczesnego autorom harcerstwa wymagają namysłu, oraz jakie jest miejsce tradycji w aktualnej działalności harcerstwa. Równocześnie było to miejsce, gdzie przedstawiano działania poszczególnych Kręgów i całego Porozumienia, zmierzające do wprowadzenia ich postulatów w życie⁵. Prace poświęcone Kręgom publikowali m.in.: Grzegorz Nowik⁶, Stanisław Czopowicz⁷, Adam Baran⁸, ale także

i wielość. Harcerstwo lat osiemdziesiątych w oczach instruktorów, Warszawa 1998; J. Kowalski, *Materiały do bibliografii czasopism harcerskich. Od powstania KIHAM-u w 1980 roku do końca 1989 roku*, [w:] *Z dziejów harcerstwa 1944-1989. Studia i materiały*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2009; K. Marszałek, *Ruch harcerski w latach 1980-1989*, Kraków 2017. Historia harcerstwa lat osiemdziesiątych stanowi oczywiście również część szerszych opracowań zob. np. A. Kiewicz, *Harcerstwo w Polsce Ludowej*, Wrocław 2003; E. Głowacka-Sobiech, *Harcerstwo w Polsce w latach 1944-1990*, Poznań 2013.

⁵ Szerzej powstanie KIHAM omówione zostanie w dalszej części artykułu.

⁶ G. Nowik, *Kalendarium KIHAM*, Warszawa 2000.

⁷ S. Czopowicz, *Fenomen KIHAM*, „Drogowskazy” 2000, nr 58; tenże, *KIHAM. Zarys wydarzeń wybór dokumentacji i relacji*, Warszawa 1998 (najnowsze wydanie Warszawa 2020); tenże, *O Radzie Porozumienia KIHAM i odrodzeniu ruchu harcerskiego. Przyczynek metahistoryczny z pogranicza egzystencji i metody*, [w:] *Z dziejów harcerstwa 1944-1989. Studia i materiały*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2009.

⁸ A. Baran, *Geneza Porozumienia KIHAM. Jak powstało Porozumienie Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego (25-26 X 1980 r.)*, [w:] *Z dziejów harcerstwa 1944-1989. Studia i materiały*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2009, ale także zajmował się KIHAM-em w innych publikacjach: *Harcerstwo jako forma sprzeciwu*, „Arcana” 2001, nr 6, s. 83-86; tenże, *Harcerski ruch wydawniczy. Charakter i działalność Niezależnego Wydawnictwa Harcerskiego (1981-1986)*, „Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa” 2005 t. I, s. 126-138; tenże, *Niezależna prasa harcerska od sierpnia 1980 do 13 grudnia 1981. Stan badań i postulaty badawcze*, [w:] *Z dziejów prasy harcerskiej w Kraju i na obczyźnie*, red. W. Kukła, M. Szczerbiński, Gorzów Wielkopolski 2003, s. 171-177; tenże, *Harcerstwo niezależne. Od Niezależnego Ruchu Harcerskiego do Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej*, [w:] „*Jesteście naszą wielką szansą*”. *Młodzież na rozstajach komunizmu 1944-1989*, red. P. Ceranka, S. Stępień, Warszawa 2006, s. 203-215; tenże,

inni autorzy⁹. Z kolei „Bratnie Słowo”, również wykorzystywane było jako źródło – czy to we wspomnianych wcześniej pracach, czy też innych, dotyczących np. historii Związku Harcerstwa Polskiego w tym okresie¹⁰ oraz niezależnej prasy harcerskiej¹¹.

Niniejszy szkic nie rości sobie pretensji do ogólnej i całościowej oceny historii powojennego harcerstwa w systemie politycznym Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. W swoim artykule chciałbym omówić pewien konkretny aspekt dziejów działalności polskiego skautingu w pewnym konkretnym okresie czasu. Mianowicie przeanalizować stanowisko Kręgów Instruktorskich Harcerskich imienia Andrzeja Małkowskiego (KIHAM) odnośnie roli historii i tradycji harcerskich oraz kryzysu idei harcerskich, wyrażone na łamach czasopisma „Bratnie Słowo” w latach 1980-1981. Przegląd opracowań i wydawnictw poświęconych KIHAM wskazuje, iż temat podejścia do historii

Stanisław Broniewski „Orsza” wobec wydarzeń harcerskich w Polsce z lat 1980-1983, [w:] *Od zniewolenia do wolności. Studia historyczne*, red. A. Baran, Białystok-Warszawa 2006, s. 361-383; tenże, *Walka o kształt harcerstwa w Polsce (1980-1990). Niepokorni i niezależni*, Warszawa 2007.

⁹ M.B. Figiel, J. Kwaśniewski, *Kręgi instruktorów harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego*, [w:] *Zaradność społeczna. Z badań nad społecznymi inicjatywami w dziedzinie rozwiązywania problemów Polski lat osiemdziesiątych*, red. J. Kwaśniewski, R. Sobiech, J. Zamecka, Warszawa 1990, s. 153-166. Również wspomniana wcześniej praca: M.B. Figiel, M. Folc, *Jedność i wielość. Harcerstwo lat osiemdziesiątych w oczach instruktorów*, Warszawa 1998, w znacznej mierze dotyczy KIHAM-u, podobnie jak praca J. Kowalskiego, *Materiały do bibliografii czasopism harcerskich. Od powstania KIHAM-u w 1980 roku do końca 1989 roku*, [w:] *Z dziejów harcerstwa 1944-1989. Studia i materiały*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2009; G. Nowik, *Kalendarium KIHAM*, Warszawa 2000; K. Wiatr, *O ewolucji myśli harcerskiej w pracy KIHAM*, „Drogowskazy” 2005, nr 79; *KIHAM: dwudziesta rocznica powstania Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego: 26 października 1980 r. - 26 października 2000 r.*, red. B. Zawadzka-Feliksbrod, G. Nowak, Warszawa 2000; R. Kawałko, *Kręgi Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego*, „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1996, nr 3-4, s. 5-10. Pojawiły się również prace poświęcone KIHAM-owi w poszczególnych miastach, np. w Krakowie – K. Wiatr, *KIHAM-owski Kraków*, „Drogowskazy” 2001, nr 58; W. Wróblewski, *Krąg Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego w Krakowie 1980-1982*, t. VII, s. 143. Oczywiście KIHAM pojawia się również jako element większości prac wymienionych w przypisie nr 3.

¹⁰ Np. S. Czopowicz, *Szczera wola i zniewolenie. Harcerstwo w Polsce 1945-1980*, Warszawa 2010; tenże, *Niepokorni i niezależni. Korzenie harcerskiej niepodległości (1980-1989). Przyczynek metodologiczny i porządkujący*, [w:] *Warszawa niezłomna. Antysystemowe formy opozycji i oporu społecznego w stolicy (1980-1989)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2013; K. Marszałek, *Ruch harcerski w latach 1980-1989*, Kraków 2017.

¹¹ J. Kowalski, *Materiały do bibliografii czasopism harcerskich. Od powstania KIHAM-u w 1980 roku do końca 1989 roku*, [w:] *Z dziejów harcerstwa 1944-1989. Studia i materiały*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2009; W. Hausner, *Harcerski niezależny ruch wydawniczy (1980-1989)*, „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1997, 5, s. 23-35.

i dziedzictwa ruchu harcerskiego oraz poglądów na temat wartości harcerskich na łamach „Bratniego Słowa” nie był omawiany kompleksowo. Tym bardziej zasadne wydaje się podjęcie analizy tego zagadnienia.

Takie zarysowanie tematu wynika przede wszystkim z przekonania o znaczeniu środowiska KIHAM¹², które należy niewątpliwie do najważniejszych środowisk harcerstwa niezależnego i tego, co Marek Wierzbicki i Wojciech Hausner nazwali „harcerską rewolucją”¹³ lat osiemdziesiątych. Omówienie poglądów tego środowiska w tym właśnie okresie wydaje się szczególnie ciekawe, ponieważ zbiega się z karnawałem „Solidarności”, który pobudził środowiska harcerskie do fermentu ideowego i żywych dyskusji w wyjątkowym w historii PRL-u okresie złagodzenia cenzury i swobody debaty.

Zawężenie tematu niniejszego szkicu do omówienia stanowiska KIHAM na temat znaczenia historii i tradycji harcerskiej w wychowaniu harcerskim ZHP oraz kwestii ideowych w Związku wynika przede wszystkim z wagi, jaką to środowisko przykładało do wspomnianych zagadnień w „ideo-wym wychowaniu młodzieży”¹⁴. Jak zobaczymy w dalszej części pracy, środowisko KIHAM niezwykle krytycznie odnosiło się do kondycji Związku Harcerstwa Polskiego, kontestując politykę ZHP właściwie w każdym obszarze funkcjonowania harcerstwa, zarówno idei i wartości, metodyki, organizacji, jak i samej kondycji ruchu.

Dlatego chciałbym zaproponować następujący porządek wyводу: po przedstawieniu pokrótce historii powstania KIHAM i „Bratniego Słowa” omówione zostaną w sposób syntetyczny główne punkty krytyki kierowanej przez to środowisko wobec ZHP. W następnej części skupię się na zarzutach wobec kondycji ideowej Związku, która, jak postaram się wykazać, stanowiła zdaniem KIHAM istotę i punkt centralny problemów organizacji. W dalszej kolejności omówione zostaną problemy stosunku do tradycji i historii ruchu harcerskiego w latach osiemdziesiątych.

Postaram się wykazać, iż jednym z głównych przyczyn ideowego kryzysu ZHP jest odcięcie się od własnej historii, a remedium proponowane przez Kręgi Instruktorów im. Andrzeja Małkowskiego był właśnie powrót Związku do jego korzeni i źródeł. Ostatnia część zawiera podsumowanie omawianego zagadnienia i kierunki dalszych badań.

¹² Zob. pozycje bibliograficzne wskazane w przypisie 4 oraz od 6 do 11.

¹³ W. Hausner, M. Wierzbicki, *Sto lat harcerstwa*, Warszawa 2015, s. 115.

¹⁴ *Odnowa czy od nowa?*, „Bratnie Słowo” 1980, 3, s. 3.

KRĘGI INSTRUKTORSKIE IM. ANDRZEJA MAŁKOWSKIEGO I „BRATNIE SŁOWO”

Truizmem jest spostrzeżenie, iż polskie harcerstwo znajdowało się w okresie 1945-1989 pod mniej lub bardziej bezpośrednią kontrolą władz komunistycznych. Przedmiotem sporu w środowisku historycznym jest raczej, na ile ta kontrola i ingerencja zarówno samego państwa i jego agend oraz partii wpłynęła na stan polskiego ruchu harcerskiego i na ile możemy mówić o jego rozwoju, a na ile o jego kryzysie.

Historia powstania KIHAM nierozzerwalnie związana jest, jak zauważyliśmy wcześniej, z jednej strony, z pewnym „poluzowaniem” systemu kontroli organizacji młodzieżowych w związku z falami strajków latem 1980 roku i powstaniem NSZZ „Solidarność”, a z drugiej, istnieniem w samym Związku środowisk nazywanych często w literaturze „harcerstwem niepokornego” i „drugiego nurtu”¹⁵.

28 września 1980 roku instruktorzy harcerscy krytyczni wobec władz ZHP i środowisk warszawskich tworzą Krąg Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego, a już 25 października 1980 w powstaje Porozumienie Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego, które z kolei 22 listopada przekształca się w Porozumienie Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego (KIHAM). W tym momencie KIHAM to nie tylko harcerze z Warszawy, ale również z innych ośrodków. Początkowo środowisko to obejmowało dziesięć kręgów instruktorskich im. Andrzeja Małkowskiego, zrzeszających około trzystu instruktorów, by przed wprowadzeniem stanu wojennego skupiać prawie tysiąc instruktorów oraz co najmniej 30-35 tysięcy harcerek i harcerzy¹⁶. Jak wspomnieliśmy wcześniej, Porozumienie stawiało sobie za cel powrót do korzeni metody i idei harcerskiej. KIHAM starała się działać na różnych polach poprzez integrowanie harcerzy „niepokornych”, pozytywistyczną pracę z młodzieżą w drużynach oraz upowszechnianie i promowanie swojej wizji harcerstwa.

Odrzucenie przez władze ZHP koncepcji i pomysłów wysuwanych przez środowiska kontestatorów – w tym Kręgów im. Andrzeja Małkowskiego podczas VII Zajazdu organizacji w 1981 roku, spowodowało odejście

¹⁵ W pierwszych latach po zakończeniu należałoby uwzględnić również konspiracje harcerską. Szczegółowo historię tych środowisk omawiają w swoich pracach S. Czopowicz, *Szczera wola i zniewolenie. Harcerstwo w Polsce 1945-1980*, Warszawa 2010; W. Hausner, M. Wierzbicki, *Sto lat harcerstwa*, Warszawa 2015, s. 84-92, 108-111 (okres 1945-1980) i s. 112-133 (okres 1980-1989).

¹⁶ W. Hausner, M. Wierzbicki, *Sto lat..., op. cit.*, s. 114.

części harcerzy z organizacji – również tych należących do KIHAM. W Porozumieniu pojawił się rozłam – niektóre środowiska pozostały w ZHP, inne stworzyły Niezależny Ruch Harcerski. Mimo sporów wokół pozostania lub opuszczenia ZHP KIHAM intensywnie rozwijał swoją działalność, organizując zloty, obozy czy rozwijał działalność wydawniczą.

Tak jak stan wojenny przerwał „karnawał Solidarności”, tak znacznie ograniczył działalność KIHAM. 29 czerwca 1982 roku władze ZHP rozwiązały Radę Porozumienia¹⁷. Wielu instruktorów związanych z Kręgami włączyła się w nieformalny ruch „Płaskiego Węzła”, kontynuując pracę z młodzieżą w duchu postulatów reformy prezentowanej na łamach „Bratniego Słowa”.

Dzień przed przekształceniem się w Porozumienie, 21 listopada, KIHAM rozpoczyna publikowanie „Bratniego Słowa”, a wydanie pierwszego numeru koordynował Leszek Truchlewski, związany z 1. i 70. Warszawską Drużyną Harcerską¹⁸. Było ono, jak wspomnieliśmy wcześniej, wydawane poza cenzurą. W okresie 1980-1981 ukazało się siedem numerów czasopisma (ostatni numer to wydanie podwójne)¹⁹. Nakład „Bratniego Słowa” rósł od początkowego tysiąca do pięciu tysięcy pod koniec tego okresu²⁰. Równocześnie różne Kręgi wydawały inne periodyki i czasopisma²¹.

PUNKT WYJŚCIA KRYTYKI KIHAM - DIAGNOZA KRYZYSU ZHP

By zrozumieć postulaty i znaczenie, jakie KIHAM przyznawał historii i tradycji ruchu harcerskiego w reformie ZHP oraz roli wartości i cnót harcerskich, konieczne jest przedstawienie punktu wyjścia tej reformy, czyli diagnozy kryzysu, jaki, zdaniem autorów piszących na łamach „Bratniego Słowa”, dotknął Związek Harcerstwa Polskiego. Omówienie pełnej krytyki działań ZHP przez

¹⁷ *Ibidem*, s. 118.

¹⁸ A. Baran, *Geneza Porozumienia KIHAM. Jak powstało Porozumienie Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego (25–26 X 1980 r.)*, [w:] *Z dziejów harcerstwa 1944–1989. Studia i materiały*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2009, s. 83.

¹⁹ https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:Bratnie_S%C5%82owo [dostęp: 05.05.2020]; J. Kowalski, *Materiały do bibliografii czasopism harcerskich. Od powstania KIHAM-u w 1980 roku do końca 1989 roku*, [w:] *Z dziejów harcerstwa 1944–1989. Studia i materiały*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2009, s. 114.

²⁰ http://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:Bratnie_S%C5%82owo [dostęp: 05.05.2020].

²¹ Niemal każdy krąg miał własny periodyk, np. w Krakowie ukazywało się pismo „Czuwaj”, w Poznaniu – „Harcerska Kuźnica”, w Lublinie – „Zawiszak”, w Zakopanem – „Czuj Duch”, w Gdańsku – „Ognisko”, we Wrocławiu – „ONC”, zob. W. Hausner, M. Wierzbicki, *Sto lat harcerstwa*, Warszawa 2015, s. 114; J. Kowalski, *Materiały do bibliografii...*, *op. cit.*, s. 113-130.

KIHAM wykracza poza zakres pojedynczego artykułu, dlatego przedstawię w tym miejscu w skróconej formie tylko najważniejsze zagadnienia.

Pogłębiona lektura „Bratniego Słowa” w omawianym okresie pozwala wyodrębnić następujące obszary funkcjonowania ZHP poddane krytyce: realizację wartości harcerskich, stosunek do dziedzictwa i historii ruchu harcerskiego, problem prawa harcerskiego, symboliki, umundurowania i nazewnictwa stopni, samej metody harcerskiej, w tym systemu stopni i sprawności oraz roli instruktora w Związku, a także kwestie funkcjonowania harcerstwa jako organizacji i ruchu²². Pierwsze dwa obszary jako główny temat artykułu omówimy osobno.

Problem prawa harcerskiego zajmuje ważne miejsce w kontekście wizji odnowy harcerstwa przedstawianej na łamach „Bratniego Słowa”. Dzieje się tak, ponieważ harcerstwo „swoje ideały wychowawcze określa w Prawie i Przyrzeczeniu Harcerskim”²³. Po drugie, prawo stanowi ważny komponent wychowania dzieci i młodzieży²⁴. Dlatego postulat przestrzegania prawa przez harcerzy, a w szczególności instruktorów, które miało być podstawą odnowy ZHP, należy do najczęściej pojawiających się w „Bratnim Słowie” tematów²⁵.

Prawo harcerskie zdaniem KIHAM nie było w ZHP przestrzegane²⁶, na co przyzwały władze harcerskie²⁷, a co niosło za sobą opłakane skutki wychowawcze²⁸. Dzieje się tak, ponieważ, jak zauważa redakcja „Bratniego Słowa”, wyrazem wiarygodności w działaniu oraz nieodzownym elementem wychowania przez przykład osobisty instruktora²⁹.

Podobny kryzys dotknął też symbole harcerskie, kwestię umundurowania czy stosowanego nazewnictwa. Sprawa nie była wcale błaha, ponieważ zdaniem KIHAM „np. Krzyż Harcerski i Lilijka są wyrazem idei głoszonych i realizowanych przez harcerstwo”³⁰. Tymczasem władze ZHP zrobiły wiele,

²² Zob. praca magisterska M. Gawriłow, „*Marzenie o prawdziwym harcerstwie*” – wizja harcerstwa w „*Bratnim Słowie*” w latach 1980–1981, Uniwersytet Warszawski 2022, s. 20.

²³ J. Celichowski, *O polskim prawie harcerskim*, „*Bratnie Słowo*” 1980, 2, s. 1.

²⁴ *Uwagi do sprawozdania chorągwi stołecznej ZHP*, „*Bratnie Słowo*” 1980, 1, s. 4, 6.

²⁵ *Apel*, „*Bratnie Słowo*” 1980, 1, s. 2; *Artykuł redakcyjny*, „*Bratnie Słowo*” 1980, 1, s. 2; A. Suchnowski, *Idzie nowe*, „*Bratnie Słowo*” 1980, 1, s. 3; P. Stawicki, *Czy i dlaczego obowiązuje prawo harcerskie*, „*Bratnie Słowo*” 1980, 2, s. 1; J. Celichowski, *O polskim prawie harcerskim*, „*Bratnie Słowo*” 1980, 2, s. 1; A. Krochmal, *Harcerstwo i jego prawo*, „*Bratnie Słowo*” 1980, 4, s. 3.

²⁶ *Uwagi do sprawozdania...*, *op. cit.*, s. 4, 6.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Artykuł redakcyjny...*, *op. cit.*, s. 2.

³⁰ *Ibidem*, s. 4.

aby usunąć lub zmienić tradycyjne symbole harcerskie: narzucanie parapionierskich czerwonych chust czy krajek³¹, niszczenie starych sztandarów drużyn³² czy usunięcie hasła „Ojczyzna – Nauka – Cnota”, zastępując je hasłem „Ojczyzna – Nauka – Praca”³³, manipulacje treścią hymnu harcerskiego³⁴. Tymi symbolami, których nie zniszczono – jak krzyż harcerski i lilijka – wykoślawiano znaczenie³⁵.

Kolejnym obecnym na łamach periodyku „wielkim tematem” były kwestie ówczesnych praktyk na polu metody harcerskiej. Według Kręgów metodyka harcerska powinna opierać się na czterech filarach: samodzielności programowej drużyn, autentyczności i dostosowaniu do potrzeb młodzieży, przykładzie osobistym instruktora oraz systemie zastępowym.

Samodzielność drużyn *de facto* nie istniała³⁶, metody pracy „pisane były z za biurka”³⁷, dodatkowo były formułowane niezrozumiałym, ideologicznym językiem³⁸. System zastępowy – zdaniem KIHAM serce metody harcerskiej – znajdował się w głębokim kryzysie³⁹. Również tak ważny element metodyki, jak system stopni i sprawności nie funkcjonował właściwie, nie będąc dostosowanym do potrzeb i stopnia rozwoju młodzieży⁴⁰, co więcej, nie uczył umiejętności praktycznych, a przesycony był treściami ideologicznymi i propagandowymi⁴¹.

W artykułach „Bratniego Słowa” pojawiały się również bardzo szczegółowe oskarżenia dotyczące różnych innych elementów metody harcerskiej⁴²: poddawano krytyce działania m.in. na polu turystyki i życia

³¹ A. Janowski, *Dwadzieścia pięć lat...*, *op. cit.*, s. 1-2.

³² K. Kopczyński, *70 lat harcerstwa polskiego*, „Bratnie Słowo” 1980, 5, s. 8.

³³ G. Nowik, *Harcerstwo. Gra w kolory, czyli La Fontaine wiecznie żywy!*, „Bratnie Słowo” 1980, 1, s. 4.

³⁴ A. Janowski, *Dwadzieścia pięć lat...*, *op. cit.*, s. 1-2.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Uwagi do sprawozdania...*, *op. cit.*, s. 4, 6.

³⁷ A. Suchnowski, *Uwagi o programie Związku Harcerstwa Polskiego*, „Bratnie Słowo” 1980, 3, s. 2.

³⁸ *Odnowa czy od nowa?*, *op. cit.*, s. 3.

³⁹ G. Nowik, *Harcerstwo. Gra w kolory...*, *op. cit.*, s. 4; A. Suchnowski, *Uwagi o programie Związku...*, *op. cit.*, s. 1, 2.

⁴⁰ *Uwagi do sprawozdania...*, *op. cit.*, s. 4, 6.

⁴¹ *Metodyka ZHP*, „Bratnie Słowo” 1987, 2, s. 8; J. Mitka, *Stopnie harcerskie od harcerza orlego do młodzieżowego organizatora*, „Bratnie Słowo” 1980, 4, s. 6.

⁴² M. Gawriłow, *„Marzenie o prawdziwym harcerstwie” – wizja harcerstwa w „Bratnim Słowie” w latach 1980–1981*, Uniwersytet Warszawski 2022, s. 40-49.

polowego⁴³, funkcjonowania obozów i zlotów⁴⁴, wychowania kulturalnego i gospodarczego⁴⁵, metodykę zachową⁴⁶ i skierowaną do młodzieży starszej⁴⁷.

Problem roli i znaczenia wychowawczego instruktora był jednym z głównych tematów pojawiających się w „Bratnim Słowie”⁴⁸. Przykład osobisty instruktora jest zdaniem KIHAM kluczowym narzędziem wychowawczym⁴⁹. O problemach wynikających z nieprzestrzegania prawa harcerskiego już wspominaliśmy⁵⁰. Kolejnymi problemami korpusu instruktorskiego były zdaniem KIHAM: koniunkturalizm i karierowiczostwo⁵¹, nie przykładanie się do pracy z młodzieżą w drużynie⁵² oraz niewydolność kursów instruktorskich⁵³.

Ostatnim wątkiem, który chciałbym omówić w tej części artykułu są problemy ZHP jako organizacji, całego systemu, struktury, przepisów i regulaminów⁵⁴. „Bratnie Słowo” wskazuje na takie problemy ZHP, jak brak niezależności⁵⁵ i tolerancji światopoglądowej⁵⁶, upolitycznienie i ideologizację

⁴³ G. Nowik, *Harcerstwo. Gra w kolory...*, op. cit., s. 4; A. Suchnowski, *Uwagi o programie Związku...*, op. cit., s. 2.

⁴⁴ *Uwagi do sprawozdania...*, op. cit., s. 5.

⁴⁵ A. Suchnowski, *Uwagi o programie Związku...*, op. cit., s. 2, 6.

⁴⁶ G. Nowik, *Harcerstwo. Gra w kolory...*, op. cit., s. 4.

⁴⁷ A. Suchnowski, *Uwagi o programie Związku...*, op. cit., s. 2.

⁴⁸ W siedmiu numerach „Bratniego Słowa” sformułowania „instruktor”, „instruktorzy” itd. pojawiają się niemal sześćset razy! O roli instruktora zobacz, M. Gawriłow, *„Marzenie o prawdziwym...”*, op. cit., s. 60.

⁴⁹ A. Suchnowski, *Idzie nowe...*, op. cit., s. 3; *Odnowa czy od nowa?...*, op. cit., s. 3; *Artykuł redakcyjny...*, op. cit., s. 2.

⁵⁰ Zob. też *Uwagi do sprawozdania...*, op. cit., s. 4, 6; *Artykuł redakcyjny...*, op. cit. s. 2; G. Nowik, *Harcerstwo. Gra w kolory...*, op. cit., s. 4; *Odnowa czy od nowa?...*, op. cit., s. 3.

⁵¹ A. Suchnowski, *Idzie nowe...*, op. cit., s. 3; S. Czopowicz, *Harcerstwo*, „Bratnie Słowo” 1980, 2, s. 6.

⁵² *Artykuł redakcyjny...*, op. cit. s. 2, warto zwrócić uwagę, że do KIHAM mogli przynależeć tylko instruktorzy, którzy pracowali w podstawowych jednostkach organizacyjnych i przestrzegali prawa harcerskiego.

⁵³ *Uwagi do sprawozdania...*, op. cit., s. 4, 6.

⁵⁴ G. Nowik, *Harcerstwo. Gra w kolory...*, op. cit., s. 4.

⁵⁵ *Uwagi do sprawozdania...*, op. cit., s. 6. Jako przykład upolitycznienia można wskazać m.in. cytowany w artykule przebieg obchodów podczas uroczystości 10-lecia przyjęcia imienia przez Chorągiew Stołeczną. Defilada najlepszych drużyn odbyła się tylko przed trybuną władz, z pominięciem młodzieży harcerskiej. Nawet środowisko 79 WZDH, które próbuje w dyskusji publikowanej na łamach „Bratniego Słowa” bronić władz harcerskich, zwraca uwagę na różnego rodzaju „trudności” władz w związku z naciskami partii, zob. też *Do uczestników konferencji sprawozdawczo-wyborczej hufca ZHP Warszawa Żoliborz*, „Bratnie Słowo” 1980, 2, s. 2.

⁵⁶ *Do uczestników konferencji...*, op. cit., s. 2.

języka organizacji⁵⁷, zakłamanie⁵⁸, biurokrację⁵⁹, centralizm⁶⁰, akcyjność⁶¹, alienację instancji⁶², zanik demokracji i samorządności, zwalczanie środowisk niezależnych, tłamszenie dyskusji, cenzurę⁶³ czy wreszcie chorobliwe dążenie do jak największego rozrostu liczebnego harcerstwa⁶⁴. Wszystkie te zjawiska wzajemnie na siebie wpływały, wzmacniały się i przeplatały⁶⁵.

KRYZYS WARTOŚCI W RUCHU HARCERSKIM W LATACH OSIEMDZIESIĄTYCH

Jak wykazaliśmy przed chwilą, kryzys w ZHP, zdaniem KIHAM, dotykał wszystkich elementów składowych polskiego harcerstwa. Tym, co w pewien sposób wybija się na tle diagnozy kryzysu jest problem wartości w życiu harcerskim i tę kwestię chciałbym omówić szerzej.

Zdaniem KIHAM ideały harcerskie zastąpiono ideologią i banałami, „prawdami na dziś, bez perspektywy i horyzontów”⁶⁶, a wychowanie stało się indoktrynacją⁶⁷, podczas gdy prawo harcerskie, stanowiące wcielenie wartości harcerskich, nie było przestrzegane i traktowane poważnie, co sprawia, że harcerstwo stanowi „lekcję zakłamania, dwulicowości i innych cech negatywnych”⁶⁸.

Wartości harcerskich nie reprezentowali już, jak wspomnieliśmy, nawet instruktorzy⁶⁹. Znaczna ich część, zarówno we władzach ZHP, jak tych

⁵⁷ G. Nowik, *Zjazdowe i pozjazdowe refleksje – niewypowiedziany głos*, „Bratnie Słowo” 1980, 5, s. 6.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 4, 6.

⁵⁹ S. Czopowicz, *Harcerstwo...*, *op. cit.*, s. 6. Władze ZHP przekształciły instancje w biura i przejęły styl kierowania obcy harcerskiej tradycji, opracowując plany działania „zza biurerek”, a nie „z drużyn”, zob. *Uwagi do sprawozdania...*, *op. cit.*, s. 5; G. Nowik, *Harcerstwo. Gra w kolory...*, *op. cit.*, s. 4; „Marek”, *Moje harcerstwo*, „Bratnie Słowo” 1980, 1, s. 3.

⁶⁰ „Nie trzeba będzie tworzyć programów i klubów (obowiązkowo rozliczanych ze swej działalności), w których praca oparta jest na tematach ideologicznych”, zob. A. Krochmal, *Harcerstwo i jego...*, *op. cit.*, s. 3.

⁶¹ A. Suchnowski, *Uwagi o programie Związku...*, *op. cit.*, s. 2.

⁶² *Ibidem*, s. 4, 6.

⁶³ A. Gorczycki, *Harcerstwo a demokracja – wątpliwości ciąg dalszy*, „Bratnie Słowo” 1980, 5, s. 4-5; A. Suchnowski, *Idzie nowe...*, *op. cit.*, s. 3.

⁶⁴ A. Janowski, *Dwadzieścia pięć lat...*, *op. cit.*, s. 1-2.

⁶⁵ *Do VII Zjazdu ZHP Warszawa*, „Bratnie Słowo” 1980, 5, s. 6.

⁶⁶ G. Nowik, *Harcerstwo. Gra w kolory...*, *op. cit.*, s. 4.

⁶⁷ Współczesne harcerstwo „stwarza wrażenie organizacji politycznej (...) [która] przeczy wychowaniu, gdyż zakłada indoktrynację w myśl ideologii, która w konfrontacji ze stanem prawnym oraz faktycznym ujawnia jaskrawe sprzeczności”, *Ibidem*, s. 4.

⁶⁸ *Dlaczego zbieramy podpisy pod listem krakowskim!*, „Bratnie Słowo” 1980, 2, s. 5.

⁶⁹ *Artykuł redakcyjny...*, *op. cit.*, s. 2.

działających w drużynach, lekceważyła prawo i wartości za nim stojące⁷⁰. Wielu harcerzy nie przestrzegało zasady abstynencji oraz paliło papierosy⁷¹. W komiksie opublikowanym w trzecim numerze „Bratniego Słowa” przedstawiono historię, w której stary druh, pragnący przekazać młodym harcerzom wartości wychowawcze, dociera do obozu harcerskiego i zostaje potrącony przez ciężarówkę z piwem⁷².

ZHP w ocenie KIHAM rujnował i wypaczał charaktery młodych ludzi, zamiast kształtować w nich cnoty harcerskie i obywatelskie, „formując” konformistów i samolubów⁷³ dyspozycyjnych na każde zawołanie władz partyjnych⁷⁴, „tworzył” raczej oddanego członka partii niż świadomego obywatela⁷⁵ czy wręcz „agitatora, do tego bufona i lizusa”⁷⁶.

Stanisław Czopowicz w swoim artykule *Harcerstwo* mówi wręcz o pustce ideowej propozycji władz partyjnych i związkowych, którzy walcząc z ideałami harcerskimi nie byli w stanie zaproponować nic w zamian: aparatowi nie udało się wprowadzić nowych ideałów, treści i wartości, ale jednak udało mu się zniechęcić członków organizacji do obrony wartości dawnych⁷⁷.

Uważna lektura „Bratniego Słowa” pokaże, iż w opinii KIHAM kryzys ideałów i wartości harcerskich nie dotyczył tylko ich realizacji przez konkretne jednostki, instruktorów i zuchów, ale dotykał całej struktury organizacji. ZHP przez naciski polityczne i walkę z religią niszczył wolność sumienia⁷⁸, zamiast umiłowania prawdy wychowywał do zakłamania i dwulicowości⁷⁹. Co więcej, ograniczenie wolności dyskusji oraz demokracji, a także przesładowania „niepokornych” środowisk samo w sobie stanowiło zaprzeczenie wartości harcerskich⁸⁰. To samo dotyczyło cenzury i zakłamywania historii⁸¹. Problemem były nie tylko oderwane od wartości kierunki działań Związku, ale również same metody, określone w jednym z artykułów wręcz jako mafijne⁸².

⁷⁰ *Uwagi do sprawozdania...*, op. cit., s. 4, 6.

⁷¹ R. Dutkiewicz, *Na gorąco*, „Bratnie Słowo” 1980, 5, s. 8.

⁷² *Misja, dh Andrzej Czeżot. Wywiadowca*, „Bratnie Słowo” 1980, 3, s. 4-5.

⁷³ S. Czopowicz, *Harcerstwo...*, op. cit., s. 6.

⁷⁴ T. Zimecki, *Tu Polskie Radio Warszawa*, „Bratnie Słowo” 1980, 3, s. 5-6.

⁷⁵ *Dlaczego zbieramy podpisy...*, op. cit., s. 5.

⁷⁶ J. Mitka, *Stopnie harcerskie...*, op. cit., s. 6.

⁷⁷ A. Janowski, *Dwadzieścia pięć lat...*, op. cit., s. 1-2.

⁷⁸ *Do uczestników konferencji...*, op. cit., s. 2.

⁷⁹ *Ibidem*; *Dlaczego zbieramy podpisy...*, op. cit., s. 5.

⁸⁰ A. Gorczycki, *Harcerstwo a demokracja...*, op. cit., s. 4-5.

⁸¹ A. Suchnowski, *Idzie nowe*, op. cit., s. 3.

⁸² *Ibidem*.

PORZUCONE ŹRÓDŁA - ODCIĘCIE SIĘ ZHP OD TRADYCJI HARCERSKIEJ

Kryzys aksjologiczny ZHP miał swoje źródła, zdaniem KIHAM, w znacznej mierze w odrzuceniu wzorów, tradycji czy wręcz własnej historii, przez „odrodzony” po II wojnie światowej Związek⁸³. Zjawisko to przybierało różne oblicza – od zerwania z przedwojenną metodyką, po kwestię „nowych” mundurów i symboli harcerskich czy obcy tradycji harcerskiej sposób kierowania i zarządzania Związkiem.

„Zerwanie z historią” było zdaniem Kręgów wypadkową nacisków politycznych i inicjatywy władz harcerskich⁸⁴. Równocześnie KIHAM na łamach „Bratniego Słowa” doceniał wysiłek wielu środowisk, które kultywowały „tradycyjne harcerstwo”, nawet w niesprzyjających warunkach⁸⁵.

Proces zerwania z tradycją harcerską miał zdaniem jego autorów trzy główne kierunki. Po pierwsze, było to rugowanie dziedzictwa ruchu skautowego z ZHP, po drugie, wprowadzanie nowych praktyk i wartości, a po trzecie, manipulowanie i zakłamywanie historii Związku.

W opinii KIHAM władze ZHP unikały tematu historii, uznając kwestię tradycji za trudną i politycznie niebezpieczną⁸⁶. Powodowało to, z jednej strony, niszczenie dokumentów i elementów materialnego dziedzictwa drużyn⁸⁷, zwalczanie prób odwoływania się do tradycji wśród drużyn i szczepli⁸⁸, ale także unikanie kontaktu ze starymi instruktorami⁸⁹. Z drugiej zaś bardzo mało miejsca historii poświęcano zarówno w prasie harcerskiej⁹⁰, jak i w działalności wydawniczej⁹¹. Często brakowało nawet monografii drużyn, szczepli, hufców i chorągwi⁹².

Problemy władz ZHP ze swoją własną historią obejmowały również próby zaszczepienia nowych wzorów i modeli funkcjonowania. Jaskrawym przykładem tego typu działalności było, zdaniem KIHAM, powołanie Organizacji Harcerskiej i Harcerskiej Służby Polsce Socjalistycznej. Wprost pisano,

⁸³ A. Suchnowski, *Uwagi o programie Związku Harcerstwa Polskiego*, „Bratnie Słowo” 1980, 3, s. 1; A. Janowski, *Dwadzieścia pięć lat ..., op. cit.*, s. 1-2.

⁸⁴ M. Miszczuk, *Skąd idziemy? (dokończenie)*, „Bratnie Słowo” 1980, 5, s. 3.

⁸⁵ M. Miszczuk, *Skąd idziemy?*, „Bratnie Słowo” 1980, 4, s. 3.

⁸⁶ M. Miszczuk, *Skąd idziemy? (dokończenie)...*, *op. cit.*, s. 3.

⁸⁷ K. Koczyński, *70 lat harcerstwa polskiego*, „Bratnie Słowo” 1980, 5, s. 8.

⁸⁸ K. Koźniewski, *Harcerstwo 1918-1939*, „Bratnie Słowo” 1980, 3, s. 4.

⁸⁹ *Uwagi do sprawozdania chorągwi stołecznej ZHP*, „Bratnie Słowo” 1980, 1, s. 4, 6.

⁹⁰ M. Miszczuk, *Na tropie, czyli w poszukiwaniu Salomona*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 13, 15.

⁹¹ M. Miszczuk, *Skąd idziemy?...*, *op. cit.*, s. 3; K. Koźniewski, *Harcerstwo...*, *op. cit.*, s. 4.

⁹² K. Koźniewski, *Harcerstwo...*, *op. cit.*, s. 4; *Uwagi do sprawozdania...*, *op. cit.*, s. 4, 6.

iż działania HSPS spowodowały „dewaluację, jeżeli nie wręcz sprostytuowanie terminologii i symboliki harcerskiej”⁹³, co przełożyło się na odpływ młodzieży starszej z harcerstwa.

Zagrożenie manipulowania i zakłamywania historii związku paradoksalnie niosła ze sobą „odwilż”, jaką spowodowało powstanie „Solidarności”. Ferment w środowisku instruktorskim sprawił, iż zaczęły pojawiać się postulaty powrotu do dawnych wzorców i ruch na rzecz tradycji⁹⁴. To powodowało ryzyko, iż Związek Harcerstwa Polskiego, nie mogąc zniszczyć tego ruchu, będzie próbować go skanalizować i „przechwycić”⁹⁵. W „Bratnim Słowie” przestrzegano przed koniunkturalistami, którzy wcześniej jako pierwsi krytykowali przedwojenne harcerstwo, by teraz „wymachiwać sztandarem z napisem «historia»”, wykrzywiając ponownie tradycje harcerskie⁹⁶.

Te wszystkie zjawiska maskowane były, zdaniem KIHAM, pustymi deklaracjami i zagrywkami taktycznymi⁹⁷. Istniało więc poważne ryzyko, że historia ZHP zostanie po prostu wymyślona⁹⁸. Tradycja i historia harcerstwa była rozumiana przez KIHAM szeroko, również jako elementy wpisane w sam „kod genetyczny” idei, metody, organizacji czy ruchu. Mamy tu do czynienia nie tyle z postulatami uczciwej oceny dorobku i historii polskiego ruchu skautowego, prowadzenia uczciwych badań i nie zakłamywania historia harcerstwa, ile raczej z kwestią przywrócenia historii i tradycji do całego krwioobiegu harcerstwa.

PUNKT DOJŚCIA – CZYM JEST HARCERSTWO I DO CZEGO POWINNO WYCHOWYWAĆ?

Waga i ostrość krytyki wobec ówczesnego Związku Harcerstwa Polskiego będzie dla nas jeszcze bardziej widoczna, kiedy przeanalizujemy jak Kręgi Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego wyobrażały sobie „prawdziwe harcerstwo”.

⁹³ A. Stanowski, *Razem czy osobno*, „Bratnie Słowo” 1980, 5, s. 1.

⁹⁴ K. Kopczyński, *70 lat harcerstwa...*, *op. cit.*, s. 8.

⁹⁵ *Ibidem*; M. Miszczuk, *Skąd idziemy? (dokończenie...)*, *op. cit.*, s. 3; M. Miszczuk, *Na tropie...*, *op. cit.*, s. 13, 15.

⁹⁶ M. Miszczuk, *Skąd idziemy? (dokończenie...)*, *op. cit.*, s. 3.

⁹⁷ R. Dutkiewicz, *Na gorąco*, „Bratnie Słowo” 1980, 5, s. 8; S. Broniewski, *Druh „Orsza” o Zjeździe*, „Bratnie Słowo” 1980, 5, s. 6.

⁹⁸ M. Miszczuk, *Na tropie...*, *op. cit.*, s. 13, 15.

Ta „wizja prawdziwego harcerstwa” rozsiana jest oczywiście w jakiś sposób we wszystkich artykułach publikowanych w „Bratnim Słowie”, natomiast w numerze pierwszym i drugim możemy odnaleźć artykuły, które można by uznać za programowe. W swoich tekstach Grzegorz Nowik (*Harcerstwo. Gra w kolory, czyli La Fontaine wiecznie żywy*) i Stanisław Czopowicz (*Harcerstwo*) próbują określić cele harcerstwa i jego definicję. Harcerstwo jest więc unikalnym „systemem”: „idei, metody, organizacji i ruchu młodzieżowego. Wzajemnie się one przenikają i dopełniają, ale dopiero jako całość stanowią harcerstwo”⁹⁹. Dla Stanisława Czopowicza harcerstwo to „ruch instruktorów, harcerzy i zuchów, posiadający swoistą organizację oraz charakterystyczną metodę i filozofię”¹⁰⁰.

Te wszystkie części składowe uzyskują swoje znacznie, kiedy połączą się ze sobą we właściwych stosunkach, wszystko zależy od „niesłychanie spójnej koncepcji, w której idea, metoda, ruch i organizacja stapiają się w jedną rację nadrzędną. Idea to nośnik wartości uniwersalnych, metoda niesłychanie twórcza i chłonna, a koncepcja organizacyjna – jako ruch niezniszczalna”¹⁰¹. Wszystkie one służą nadrzędemu celowi harcerstwa, jakim jest ideowe wychowanie młodzieży, ponieważ nie ma wychowania bez idei, wartości i cnót.

Ideale harcerskie to przede wszystkim idee: „służby, braterstwa, pracy nad sobą, oddania prawdzie, dobru i pięknu, ojczyźnie, nauce i cności”¹⁰², to ideały życia aktywnego, ofiarnego, ale i pogodnego¹⁰³. Wszystkie one powinny być przekute w działaniem na rzecz najbliższego otoczenia, wyrazem uczynności, samodzielności i odpowiedzialności¹⁰⁴. Towarzyszyć im powinny także tolerancja i postawy demokratyczne¹⁰⁵. Oczywiście jest, że harcerz odrzuca rasizm i antysemityzm¹⁰⁶.

⁹⁹ G. Nowik, *Harcerstwo. Gra w kolory...*, *op. cit.*, s. 3.

¹⁰⁰ S. Czopowicz, *Harcerstwo*, „Bratnie Słowo” 1980, 2, s. 6.

¹⁰¹ G. Nowik, *Harcerstwo. Gra w kolory...*, *op. cit.*, s. 3-4; A. Janowski, *Dwadzieścia pięć lat...*, „Bratnie Słowo” 1980, 4, s. 1-2.

¹⁰² Te trzy ostatnio to zaadoptowane ideały filareckie, zob. G. Nowik, *Harcerstwo. Gra w kolory...*, *op. cit.*, s. 4.

¹⁰³ S. Czopowicz, *Harcerstwo...*, *op. cit.*, s. 6.

¹⁰⁴ A. Suchnowski, *Uwagi o programie Związku...*, *op. cit.*, s. 2.

¹⁰⁵ *Odnowa czy od nowa?*, *op. cit.*, s. 3.

¹⁰⁶ M. Hołownia-Nowik, *Seminarium instruktorskie. Skauting żydowski*. „Bratnie Słowo” 1980, 5, s. 3.

ŹRÓDŁA ODNOWY – HISTORIA I TRADYCJA HARCERSTWA

Proces „wymywania” wartości harcerskich z ZHP był zdaniem KIHAM niezwykle głęboki, a remedium widziano w powrocie do historii i tradycji¹⁰⁷. Jeden z autorów wprost stwierdza: „musimy, i to jak najprędzej, sięgnąć do źródeł, do tradycji Harcerstwa narosłej w ciągu wielu lat jego istnienia. Nieporozumieniem byłoby eklektyczne proponowanie powrotu do form anachronicznych. Tak jak nieporozumieniem jest odrzucanie tradycji motywowane koniecznością stworzenia «czegoś zupełnie nowego», bo nowe nastały czasy. W obu przypadkach konieczne jest poznanie i zrozumienie tradycji. Bo trudno, jeżeli się nie zna, coś odrzucić albo rozwijać, bardzo łatwo zniszczyć. Dla wszystkich powinno być bezdyskusyjne, że naszą tradycję należy poznać, następnie wybrać z niej to, co najważniejsze w ogóle i najciekawsze dla danego środowiska, by dalej, codzienną pracą rozwijać ją”¹⁰⁸.

Dlatego tak ważne jest uczciwe i pogłębione badanie historii ruchu harcerskiego¹⁰⁹. Pozwoli to lepiej zrozumieć otaczający świat, ponieważ „dla zrozumienia współczesności niezbędne jest zrozumienie przeszłości. Nie można kierować żadną instytucją społeczną bez rozeznania uwarunkowań jej powstania, potrzeb społecznych, które ją kreowały i które zaspokajają w danej chwili. Bezmyślne odrzucenie, wyśmiewanie tego, co załatwowało skautingiem, odwracanie się od tych metod i sposobów oddziaływania, które harcerstwo w toku wielu lat wypracowało – zaprowadziły Związek na obszary pustki metodycznej i wychowawczej”¹¹⁰. Powrót tradycji był zdaniem KIHAM warunkiem przetrwania harcerstwa.

W „Bratnim Słowie” wskazywano również, iż tradycyjne wychowanie harcerskie jest niezwykle skuteczne¹¹¹, a tradycja pełni rolę ważnego elementu wychowania¹¹², by stać się źródłem dumy członków ZHP¹¹³ oraz zwiększyć jedność ruchu harcerskiego¹¹⁴.

¹⁰⁷ K. Kopczyński, *70 lat harcerstwa...*, *op. cit.*, s. 8.

¹⁰⁸ S. Czopowicz, *Harcerstwo*, „Bratnie Słowo” 1980, 2, s. 6.

¹⁰⁹ „Chcemy znać całą prawdę – choćby miała być nam niemiłą”, M. Hołownia-Nowik, *Seminarium instruktorskie. Skauting żydowski*, „Bratnie Słowo” 1980, 5, s. 3.

¹¹⁰ M. Miszczuk, *Skąd idziemy?...*, *op. cit.*, s. 3.

¹¹¹ A. Gorczycki, *Harcerstwo a demokracja...*, *op. cit.*, s. 4-5.

¹¹² *Druhny i druhowie!*, „Bratnie Słowo” 1980, 2, s. 3.

¹¹³ *Ibidem*, s. 3.

¹¹⁴ M. Miszczuk, *Skąd idziemy? (dokończenie)...*, *op. cit.*, s. 3.

OCENA POSZCZEGÓLNYCH ETAPÓW HISTORII POLSKIEGO HARCERSTWA

Okres 1911-1918 to dla KIHAM czas czerpania wzorów i dobrych praktyk¹¹⁵. Pamięć o tym okresie jest o tyle kluczowa, iż to wtedy właśnie działał założyciel polskiego harcerstwa Andrzej Małkowski¹¹⁶.

Działalność harcerstwa w II RP to z kolei dla Kręgów „złote lata” polskiego harcerstwa¹¹⁷. Doceniano rozwój metody harcerskiej zwłaszcza skierowanej do zuchów i młodzieży starszej, harcerstwa żeńskiego¹¹⁸ czy dbano o funkcjonowanie systemu zastępowego¹¹⁹. Jako wzór wskazywano niezależność ZHP od władz państwowych oraz autentyczną i mądrą neutralność światopoglądową¹²⁰. Ocena tego okresu nie była jednak bezkrytyczna, zauważano np. problemy z zaangażowaniem młodzieży wiejskiej w pracę harcerską¹²¹.

Czas działania m.in. „Szarych Szeregów” również postrzegano w „Bratnim Słowie” zdecydowanie pozytywnie. Opublikowano aż trzy artykuły poświęcone okresowi 1939-1945: Jerzego Świdierskiego *Hufce Polskie*¹²², Tomasza Strzembosza *Problemy wychowawcze Szarych Szeregów*¹²³, a także Tomasza Sikorskiego *Tradycje i rocznice* – poświęcony tajnym kursom podharcemistrzowskim¹²⁴. Uważano, że pamięć powinna być źródłem dumy członków ZHP i inspiracją do działania¹²⁵.

Ocena „harcerstwa powojennego” formułowana na łamach „Bratniego Słowa” była z kolei zdecydowanie negatywna. Andrzej Jaczewski, autor artykułu *Dwadzieścia pięć lat harcerstwa popaździernikowego 1956-1981*¹²⁶, opisuje ten okres jako czas „przechwycenia” harcerstwa przez władze i czas wypaczenia idei, symboli i tradycji, metodyki i organizacji, które zostały zastąpione ideologiami, nowinkami i nowymi kadrami¹²⁷.

¹¹⁵ *Do VII Zjazdu ZHP Warszawa*, „Bratnie Słowo” 1980, 5, s. 6.

¹¹⁶ M. Miszczuk, *Skąd idziemy?...*, *op. cit.*, s. 3; M. Miszczuk, *Skąd idziemy? (dokończenie)...*, *op. cit.*, s. 3.

¹¹⁷ K. Koźniewski, *Harcerstwo...*, *op. cit.*, s. 4.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² J. Świdierski, *Hufce Polskie*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 8-9, 12.

¹²³ T. Strzembosz, *Uwagi o problemach wychowawczych Szarych Szeregów*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 8-9, 12.

¹²⁴ T. Sikorski, *Tradycje i rocznice*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 13-14.

¹²⁵ A. Suchnowski, *Uwagi o programie Związku...*, *op. cit.*, s. 1.

¹²⁶ A. Janowski, *Dwadzieścia pięć lat...*, *op. cit.*, s. 1-2.

¹²⁷ *Ibidem*.

POSTULOWANE PRZEZ KIHAM DZIAŁANIA NA RZECZ TRADYCJI

Opis kwestii znaczenia i roli tradycji w funkcjonowaniu ZHP byłby niepełny, gdybyśmy nie opisali działań, jakie środowisko postulowało w tym obszarze. KIHAM żądało między innymi przywrócenia tradycyjnego munduru harcerskiego, oznaczenia stopni¹²⁸, „demokratyzacji” badań nad historią harcerstwa, tak by były one prowadzone przez różne środowiska¹²⁹, a także powołanie ośrodka, który „będzie pracował nad historią i metodyką Związku”¹³⁰, oraz zwiększenie liczby publikacji i wydawnictw¹³¹.

Ważną rolę w „odnowie” harcerstwa widziano w przybliżeniu takich postaci, jak Andrzej Małkowski, Aleksander Kamiński czy Stanisław Broniewski „Orsza”. Na łamach „Bratniego Słowa” często wskazywano Andrzeja Małkowskiego jako wzór, zwłaszcza dla instruktorów¹³². W czasopiśmie ukazał się szkic biograficzny poświęcony jego postaci¹³³, przedruk pierwszego rozkazu z 22 marca 1911 roku¹³⁴, a także skreślenia cenzury w książce Aleksandra Kamińskiego *Andrzej Małkowski* z 1972 roku¹³⁵.

Aleksander Kamiński również wielokrotnie pojawia się w artykułach autorów związanych z KIHAM¹³⁶ (m.in. jako działacz ZHP w okresie

¹²⁸ J. Mitka, *Stopnie harcerskie od harcerza orlego do młodzieżowego organizatora*, „Bratnie Słowo” 1980, s. 6.

¹²⁹ K. Kopczyński, *70 lat harcerstwa...*, *op. cit.*, s. 8.

¹³⁰ *Ibidem*; „Należałoby powołać Óródek Badań nad Harcerstwem i Młodzieżą (...). Należałoby także rozpocząć rzetelne badania nad historią ZHP, odkłamać pewne pseudo-prawdy, powtarzane w poprzednim okresie. Trzeba by zadbać o odpowiednio wysoki poziom naukowy i wiarygodność badania tego ośrodka. Wyniki badań mogłyby być przyczynkiem do uchronienia ZHP przed kryzysem organizacji skautowych, obserwowanych na Zachodzie”, A. Suchnowski, *Uwagi o programie Związku...*, *op. cit.*, s. 2.

¹³¹ K. Koźniewski, *Harcerstwo...*, *op. cit.*, s. 4; M. Miszczuk, *Skąd idziemy?...*, *op. cit.*, s. 3.

¹³² „Przyjęliśmy imię Andrzeja Małkowskiego – jest w tym siła tradycji i legendy pierwszego polskiego harcerza. Ale nie tylko to – instruktorom, harcerzom – w ogóle naszej organizacji potrzebne są wzorce osobowe. Wzór Andrzeja Małkowskiego spopularyzowany ostatnio przez „Kamyka” – jest nam szczególnie bliski – dzięki walorom charakteru, stylowi pracy – tak pięknym i potrzebnym”, G. Nowik, *Zjazdowe i pozjazdowe refleksje – niewypowiedziany głos*, „Bratnie Słowo” 1980, 5, s. 6.

¹³³ W. Błażejewski, *Andrzej Małkowski*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 1-2.

¹³⁴ *Rozkaz dzienny Andrzeja Małkowskiego z 22 maja 1911*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 1.

¹³⁵ *Skreślenia cenzury w II wydaniu książki Aleksandra Kamińskiego „Andrzej Małkowski”*, Warszawa 1979 (15.XI.), „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 3-4.

¹³⁶ G. Nowik, *Harcerstwo. Gra w kolory, czyli La Fontaine wiecznie żywy!*, „Bratnie Słowo” 1980, 1, s. 3-4; K. Koźniewski, *Harcerstwo...*, *op. cit.*, s. 4; *Skreślenia cenzury...*, *op. cit.*, s. 3-4.

międzywojennym czy obrońca starego modelu harcerstwa po wojnie¹³⁷), a wysiłkami tego środowiska ukazała się poza cenzurą książka „Kamyka” *Józef Grzesiak – Czarny*¹³⁸.

Kolejną ważną postacią dla środowiska Kręgów był Stanisław Broniewski „Orsza” – były naczelnik Szarych Szeregów. Wspierał on powstanie i działania KIHAM-u¹³⁹, brał udział w spotkaniach organizowanych przez Kręgi¹⁴⁰, a także opublikował jeden artykuł na łamach „Bratniego Słowa”¹⁴¹, wspierając wysiłek wydawniczy „Biblioteczki Bratniego Słowa”¹⁴².

Poszczególne Kręgi – co opisywano w „Bratnim Słowie” – organizowały różnego rodzaju uroczystości związane z założycielem polskiego harcerstwa¹⁴³ oraz Aleksandra Kamińskiego¹⁴⁴.

W „Bratnim Słowie” zwracano również uwagę na konieczność spotkań młodych harcerzy z seniorami ruchu harcerskiego. Starzy instruktorzy stanowili dla KIHAM łącznik między tradycjami harcerskimi a nowym pokoleniem harcerzy i wzór cnót, praw i ideałów harcerskich. Wiele kręgów nawiązało współpracę ze starszymi instruktorami i seniorami ruchu harcerskiego¹⁴⁵.

Działania KIHAM na polu „polityki historycznej” obejmowały również przygotowanie cyklu seminariów instruktorskich poświęconych historii i metodyce harcerskiej¹⁴⁶ oraz ogólnokrajowego Jubileuszowego Zlotu Harcerstwa 1911-1981, obejmującego ognisko, bieg terenowy i rajd trasami za bytków Krakowa we wrześniu 1981¹⁴⁷. Środowiska warszawskie, katowickie,

¹³⁷ *Skreślenia cenzury...*, op. cit., s. 3-4, M. Hołownia-Nowik, *Seminarium instruktorskie...*, op. cit., s. 3-5., A. Janowski, *Dwadzieścia pięć lat...*, op. cit., s. 1-2; Adam Stanowski, *Razem czy osobno...*, op. cit., s. 1.

¹³⁸ *Co w trawie piszczy*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 12; *Biblioteczka Bratniego Słowa*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 15.

¹³⁹ *Apel*, „Bratnie Słowo” 1980, 1, s. 2; *Artykuł redakcyjny*, „Bratnie Słowo” 1980, 1, s. 2; *Druhny i druhowie!...*, op. cit., s. 3; T. Zimecki, *Tu Polskie Radio Warszawa*, „Bratnie Słowo” 1980, 3, s. 5-6.

¹⁴⁰ *Co w trawie piszczy*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 12.

¹⁴¹ S. Broniewski, *Druh „Orsza” o Zjeździe...*, op. cit., s. 6.

¹⁴² *Biblioteczka Bratniego Słowa...*, op. cit., s. 15.

¹⁴³ *Co w trawie piszczy*, „Bratnie Słowo” 1980, 4, s. 7; *Ibidem*; 6-7, s. 12.

¹⁴⁴ I. Kurowska, *Spotkanie z „Kamykiem”*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 5, *Co w trawie piszczy*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 12.

¹⁴⁵ *Co w trawie piszczy*, „Bratnie Słowo” 1980, 4, s. 7; *Co w trawie piszczy*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 12; *Co w trawie piszczy*, „Bratnie Słowo” 1980, 2, s. 8; *Co w trawie piszczy*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 12.

¹⁴⁶ *Seminarium instruktorskie*, „Bratnie Słowo” 1980, 3, s. 4. *Dnia 27.XI. 1980 r. Rada Kręgu spotkała się z instruktorami 79 WZDH*, „Bratnie Słowo” 1980, 2, s. 3.

¹⁴⁷ *Jubileuszowy zlot harcerstwa 191-1981*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 5. Poza tym poszczególne kręgi organizowały inne wydarzenia m.in. wycieczki na wystawę poświęconą

łódzkie i starachowickie stworzyły wystawy poświęcone historii harcerstwa¹⁴⁸. Powyżej opisane działania nie wyczerpują całkowicie działań KIHAM na rzecz odnowienia i przypomnienia harcerskich tradycji¹⁴⁹.

PODSUMOWANIE

W niniejszej szkicu starałem się przeanalizować refleksję środowiska KIHAM publikowaną na łamach „Bratniego Słowa” w latach 1980-1981 na temat celów i definicji harcerstwa oraz diagnozy tego środowiska na temat znaczenia historii i tradycji polskiego ruchu skautowego oraz wartości harcerskich. Rekonstrukcja poglądów KIHAM przeprowadzona była z trzech perspektyw: diagnozy i krytyki stanu powyższych zjawisk w ZHP, postulatów oraz działań na polu „polityki historycznej” harcerstwa.

Podsumowując możemy stwierdzić, że zdaniem KIHAM ZHP u progu lat osiemdziesiątych był organizacją, w której doszło do zerwania z własną historią i tradycją sprzed 1945 r., co doprowadziło ją do głębokiego kryzysu, przede wszystkim systemu wartości i idei harcerskich. Oczywiście, jak sygnalizowaliśmy wielokrotnie, krytyka KIHAM-u obejmowała właściwie wszystkie obszary działania ZHP, jednakowoż jej kompletne omówienie wykracza poza ramy tej pracy.

KIHAM na łamach „Bratniego Słowa” podjął próbę, by na nowo nakreślić cele i definicję oraz odnaleźć właściwe harcerstwu ideały i miejsce tradycji. Harcerstwo to dla KIHAM przede wszystkim instruktorzy i harcerze działający w zgodzie z ideami i metodą, wyniesionymi z tradycji wspierani przez organizację i ruch harcerski wychowywani są zgodnie z wartościami, takimi jak ideały służby, braterstwa, patriotyzmu, działania na rzecz najbliższego otoczenia, harcerstwa, dzieci i młodzieży, ale także pracy nad sobą.

Wartości muszą być realizowane całym życiem poprzez przestrzegając prawa harcerskiego oraz walkę z własnymi słabościami. Ideały te wynikają wprost z tradycji harcerskich i historii ruchu, zwłaszcza lat 1911-1945.

Jak wspomnieliśmy wcześniej, KIHAM nie poprzestał tylko na diagnozie stanu ówczesnego harcerstwa, ale aktywnie działał na rzecz zmiany

historii harcerstwa, uroczyste msze święte, zloty, ogniska, biwaki i kominki. Z kolei KIHAM Wołomin animował uroczystości z okazji 65-lecia działania harcerstwa w swoim mieście. Zob. *Co w trawie piszczy*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 12.

¹⁴⁸ *Co w trawie piszczy*, „Bratnie Słowo” 1980, 6-7, s. 12; K. Koczyński, *70 lat harcerstwa...*, *op. cit.*, s. 8.

¹⁴⁹ *Co w trawie piszczy*, „Bratnie Słowo” 1980, 4, s. 7; *Co w trawie piszczy*, „Bratnie Słowo” 1980, 677, s. 12.

zastanej sytuacji, wydając publikację, odnawiając kontakt z seniorami ruchu harcerskiego, organizując zloty, zbiórki czy rajdy.

Na koniec warto podkreślić, iż dla KIHAM kryzys idei harcerskich wpływa na wszystkie pozostałe elementy harcerstwa: ruch, metodę i organizację. Dlatego tak ważny jest zdaniem KIHAM powrót do korzeni ruchu harcerskiego. Ten „powrót do korzeni” to jedyna droga ku „prawdziwemu harcerstwu”. Tradycja i ideały harcerskie to mapa i kompas, które pomogą harcerzom odnaleźć się we współczesności i stać się Andrzejem Małkowskim swoich czasów¹⁵⁰, bo nie ulega iż wątpliwości, iż dla KIHAM współczesne mu harcerstwo zgubiło się na szlaku.

BIBLIOGRAFIA

Literatura podmiotu

„Bratnie Słowo. Pismo Kręgu Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego” 1980–1981, nr 1–7, https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:Bratnie_S%C5%82owo_1980-1985 [dostęp: 25.06.2021].

Wykaz omawianych w pracy artykułów z „Bratniego Słowa”

Apel, „Bratnie Słowo” 1980, nr 1, s. 2.

Artykuł redakcyjny, „Bratnie Słowo” 1980, nr 1, s. 2.

Biblioteczka *Bratniego Słowa*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 6-7, s. 15.

Błażewski W., *Andrzej Małkowski*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 6-7, s. 1-2.

Broniewski S., *Druh „Orsza” o Zjeździe*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 5, s. 6.

Celichowski J., *O polskim prawie harcerskim*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 2, s. 1.

Co w trawie piszczy, „Bratnie Słowo” 1980, nr 2, s. 8.

Co w trawie piszczy, „Bratnie Słowo” 1980, nr 4, s. 7-8.

Co w trawie piszczy, „Bratnie Słowo” 1980, nr 6-7, s. 12, 16.

Czopowicz S., *Harcerstwo*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 2, s. 6.

Dlaczego zbieramy podpisy pod listem krakowskim!, „Bratnie Słowo” 1980, nr 2, s. 5-6.

Dnia 27.XI.1980 r. Rada Kręgu spotkała się z instruktorami 79 WZDH, „Bratnie Słowo” 1980, nr 2, s. 3.

Do uczestników konferencji sprawozdawczo-wyborczej hufca ZHP Warszawa Żoliborz, „Bratnie Słowo” 1980, nr 2, s. 2.

Do VII Zjazdu ZHP Warszawa, „Bratnie Słowo” 1980, nr 5, s. 6.

Druhny i druhowie!, „Bratnie Słowo” 1980, nr 2, s. 3.

Dutkiewicz R., *Na gorqco*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 5, s. 8.

¹⁵⁰ „Marek”, *Moje harcerstwo*, „Bratnie Słowo” 1980, 1, s. 3.

- Gorczycki A., *Harcerstwo a demokracja – wątpliwości ciąg dalszy*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 5, s. 4-5.
- Hołownia-Nowik M., *Seminarium instruktorskie. Skauting żydowski*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 5, s. 3-5.
- Janowski A., *Dwadzieścia pięć lat harcerstwa popaździernikowego 1956-1981*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 4, s. 1-2.
- Jubileuszowy zlot harcerstwa 1911-1981*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 6-7, s. 5.
- Kopczyński K., *70 lat harcerstwa polskiego*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 5, s. 8.
- Koźniewski K., *Harcerstwo 1918-1939*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 3, s. 4-5.
- Krochmal A., *Harcerstwo i jego prawo*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 4, s. 3.
- Kurowska I., *Spotkanie z „Kamykiem”*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 6-7, s. 5.
- „Marek”, *Moje Harcerstwo*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 1, s. 3.
- Metodyka ZHP*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 2, s. 7-8.
- Misja, dh Andrzej Czeczot. Wywiadowca* – komiks, przedruk ze „Szpilek” z 27 października 1974, „Bratnie Słowo” 1980, nr 3, s. 4-5.
- Miszczuk M., *Na tropie, czyli w poszukiwaniu Salomona*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 6-7, s. 13, 15.
- Miszczuk M., *Skąd idziemy?*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 4, s. 3.
- Miszczuk M., *Skąd idziemy? (dokończenie)*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 5, s. 3.
- Mitka J., *Stopnie harcerskie od harcerza orlego do młodzieżowego organizatora*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 4, s. 6-7.
- Nowik G., *Harcerstwo. Gra w kolory, czyli La Fontaine wiecznie żywy!*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 1, s. 3-4.
- Nowik G., *Zjazdowe i pozjazdowe refleksje – niewypowiedziany głos*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 5, s. 6.
- Odnowa czy od nowa?*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 3, s. 3, 7, 8.
- Rozkaz dzienny Andrzeja Małkowskiego z 22 maja 1911*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 6-7, s. 1.
- Seminarium instruktorskie*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 3 s. 4.
- Sikorski T., *Tradycje i rocznice*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 6-7, s. 13-14.
- Skreślenia cenzury w II wydaniu książki Aleksandra Kamińskiego „Andrzej Małkowski”, Warszawa 1979 (15.XI.)*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 6-7, s. 3-4.
- Stanowski A., *Razem czy osobno*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 5, s. 1-3.
- Stawicki P., *Czy i dlaczego obowiązuje prawo harcerskie*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 2, s. 1.
- Strzembosz T., *Uwagi o problemach wychowawczych Szarych Szeregów*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 6-7, s. 8-9, 12.
- Suchnowski A., *Idzie nowe*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 1, s. 3.
- Suchnowski A., *Uwagi o programie Związku Harcerstwa Polskiego*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 3, s. 1-3.
- Świdorski J., *Hufce Polskie*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 6-7, s. 8-9, 12.
- Uwagi do sprawozdania chorągwi stołecznej ZHP*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 1, s. 4-6.

W dniu 15.XI.1981 r., „Bratnie Słowo” 1980, nr 6-7, s. 5.

Zimecki T., *Tu Polskie Radio Warszawa*, „Bratnie Słowo” 1980, nr 3, s. 5-6.

Materiały niepublikowane

Gawriłow M., *„Marzenie o prawdziwym harcerstwie” – wizja harcerstwa w „Bratnim Słowie” w latach 1980–1981*, praca magisterska, Uniwersytet Warszawski 2022.

Gawriłow M., *Ojczyzna, Nauka, Cnota... – wartości i historia harcerstwa w „Bratnim Słowie” w latach 1980–1981*, praca licencjacka, Uniwersytet Warszawski 2021.

Opracowania

Baran A., *Harcerski ruch wydawniczy. Charakter i działalność Niezależnego Wydawnictwa Harcerskiego (1981–1986)*, „Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa” 2005, t. I, s. 126-138.

Baran A., *Geneza Porozumienia KIHAM. Jak powstało Porozumienie Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego*, [w:] *Studia z dziejów harcerstwa 1944-1989*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2009.

Baran A., *Harcerstwo jako forma sprzeciwu*, „Arcana” 2001.

Baran A., *Harcerstwo niepokorne i niezależne w ostatniej dekadzie PRL*, „Studia Rzeszowskie” 2002, t. 9.

Baran A., *Harcerstwo niezależne. Od Niezależnego Ruchu Harcerskiego do Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej*, [w:] *„Jesteście naszą wielką szansą”. Młodzież na rozstajach komunizmu 1944–1989*, red. P. Ceranka, S. Stępień, Warszawa 2006.

Baran A., *Niezależna prasa harcerska od sierpnia 1980 do 13 grudnia 1981. Stan badań i postulatory badawcze*, [w:] *Z dziejów prasy harcerskiej w Kraju i na obczyźnie*, red. W. Kukła, M. Szczerbiński, Gorzów Wielkopolski 2003.

Baran A., *Stanisław Broniewski „Orsza” wobec wydarzeń harcerskich w Polsce z lat 1980-1983*, [w:] *Od zniewolenia do wolności. Studia historyczne*, red. A. Baran, Białystok-Warszawa 2006.

Baran A., *Walka o kształt harcerstwa w Polsce (1980-1990). Niepokorni i niezależni*, Warszawa 2007.

Błażejowski W., *Bibliografia harcerska 1911-1960. Suplement*, Warszawa 1981.

Błażejowski W., *Bibliografia harcerska 1911-1960*, Warszawa 1981.

Błażejowski W., *Bibliografia harcerska 1961-1981*, Warszawa 1986.

Błażejowski W., *Z dziejów harcerstwa polskiego 1910-1939*, Warszawa 1985.

„Bratnie Słowo”, https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:Bratnie_S%C5%82owo_1980-1985 [dostęp: 25.06.2021].

Czopowicz S., *Fenomen KIHAM*, „Drogowskazy” 2000, nr 58.

Czopowicz S., *KIHAM. Zarys wydarzeń wybór dokumentacji i relacji*, Warszawa 1998.

Czopowicz S., *KIHAM. Zarys wydarzeń, wybór dokumentów i relacji*, Warszawa 2020.

Czopowicz S., *Niepokorni i niezależni. Korzenie harcerskiej niepodległości (1980-1989). Przyczynek metodologiczny i porządkujący*, [w:] *Warszawa niezłomna. Antysystemowe formy opozycji i oporu społecznego w stolicy (1980-1989)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2013.

Czopowicz S., *O Radzie Porozumienia KIHAM i odrodzeniu ruchu harcerskiego. Przyczynek metahistoryczny z pogranicza egzystencji i metody*, [w:] *Z dziejów harcerstwa 1944–1989. Studia i materiały*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2009.

Czopowicz S., *Pełnić służbę. Gawęda o KIHAMIE*, Warszawa 1987.

Czopowicz S., *Szczerza wola i zniewolenie. Harcerstwo w Polsce 1945-1980*, Warszawa 2010.

Figiel B.M., Folc M., *Jedność i wielość. Harcerstwo lat osiemdziesiątych w oczach instruktorów*, Warszawa 1998.

Figiel B.M., Kwaśniewski J., *Kręgi instruktorów harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego*, [w:] *Zaradność społeczna. Z badań nad społecznymi inicjatywami w dziedzinie rozwiązywania problemów Polski lat osiemdziesiątych*, red. J. Kwaśniewski, R. Sobiech, J. Zamecka, Warszawa 1990.

Friszke A., *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980*, Londyn 1994.

Friszke A., *Związek Harcerstwa Polskiego 1956-1963. Społeczna organizacja wychowawcza w systemie politycznym PRL*, Warszawa 2016.

Głowacka-Sobiech E., *Harcerstwo w Polsce w latach 1944-1990*, Poznań 2013.

Hausner W., *Harcerski niezależny ruch wydawniczy (1980-1989)*, „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1997, 5, s. 23-35.

Hausner W., *Harcerstwo wobec rzeczywistości PRL*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, 5-6, s. 36-42.

Hausner W., *Rodowody niepokornych lat 80-tych*, „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1996, nr 3-4, s. 3-4.

Hausner W., Wierzbicki M., *Sto lat harcerstwa*, Warszawa 2015.

Hausner W., *ZHP 1956-1980 – wychowanie polityczne*, „Pobudka. Pismo Instruktorskie ZHR” 2007, nr 11.

Hausner W., *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1944-1964. Między komunistycznym przechwyceniem symboli a buntem wychowawców*, [w:] *„Jesteście naszą wielką szansą”. Młodzież na rozstajach komunizmu 1944-1989*, red. P. Ceranka, S. Stępień, Warszawa 2006.

Kapusta M., *Niepokorne harcerstwo w dokumentach SB*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, 3, s. 255–284.

Kasprzyk K., Grzeszczuk J. (oprac.), *Materiały do bibliografii harcerstwa za lata 1982-2009*, Kraków 2010, <http://mbc.malopolska.pl/Content/63447/harcerz.pdf> [dostęp: 26.06.2021].

Kawałko R., *Kręgi Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego*, „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1996, 3-4, s. 5-10.

Kiewicz A., *Harcerstwo w Polsce Ludowej*, Wrocław 2003.

KIHAM: dwudziesta rocznica powstania Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego: 26 października 1980 r. – 26 października 2000 r., red. B. Zawadzka-Feliksbrod, G. Nowak, Warszawa 2000.

Kowalski J., *Materiały do bibliografii czasopism harcerskich. Od powstania KIHAM-u w 1980 roku do końca 1989 roku*, [w:] *Z dziejów harcerstwa 1944-1989. Studia i materiały*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2009.

Koźniewski K., *I zawsze krzyż oksydowany...: refleksje nad historią harcerstwa w Polsce 1911-1986*, Kraków 1990.

Leksykon harcerstwa, red. Fietkiewicz O., Warszawa 1988.

Leonhard B., *Zanim powstało harcerstwo niepokorne (głos w dyskusji)*, „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1996, nr 3-4, s. 62.

Lewandowski J., *Geneza Związku Harcerstwa Polskiego*, Zamość 1989.

Libionka D., *Ruch młodzieżowy w PRL*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2001, nr 10, s. 23-30.

Lista prac [naukowych dotyczących harcerstwa]: https://www.zhr.pl/badania/lista-prac/?fbclid=IwAR3_Y04gAJGHKOpSmXSW_AljZU2MTI4Wie6SgxDOY3YVqeS7UluJWWeVKcs [dostęp: 25.06.2021].

Marszałek K., *Doktoraty i habilitacje z tematyki dotyczącej organizacji harcerskich, w latach 1969-2016*, „Studia z teorii wychowania” 2016, t. VII, nr 2 (15), s. 199-226.

Marszałek K., *Harcerska lista (nie)obecności. Analiza polskiej bibliografii harcerstwa za lata 1989-2017*, Kraków 2018.

Marszałek K., *Ruch harcerski w latach 1980-1989*, Kraków 2017.

Nowik G., *Kalendarium KIHAM*, Warszawa 2000.

Persak K., *Odrodzenie harcerstwa 1956 r.*, Warszawa 1996.

Radziej K., *Polska Bibliografia Harcerska 1982-2002*, Katowice 2003.

Strzembosz T., *Refleksje o harcerstwie i wychowaniu*, Sandomierz–Warszawa 2005.

Wiatr K., *KIHAM-owski Kraków*, „Drogowskazy” 2001, nr 58.

Wiatr K., *O ewolucji myśli harcerskiej w pracy KIHAM*, „Drogowskazy” 2005, nr 79.

Wieraszka R., *Niezależny ruch harcerski 25.04.–13.12.1981*, „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1995, 2, s. 25-28.

Wierzbicki M., *Młodzież w PRL*, Warszawa 2009.

Wierzbicki M. (red.), *Studia z dziejów harcerstwa 1944-1989*, Warszawa 2009.

Wojtycza J. (red.), *Harcerski słownik biograficzny*, t. 1, Warszawa 2006, t. 2, Warszawa 2008, t. 3, Warszawa 2012, t. 4, Warszawa 2016, t. 5, Warszawa 2019.

Wróblewski W., *Krąg Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego w Krakowie 1980-1982*, t. VII.

Z dziejów prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie: tom studiów dedykowany pamięci Zygmunta Lechośława Szadkowskiego (1912-1995), red. Kukła W., Szczerbiński M., Gorzów Wielkopolski 2003.

Z dziejów ruchu harcerskiego: studia, szkice, materiały: 1911-2006, red. Czop E., Rzeszów 2006.